

njih, toda sin je razumel, kaj so hotele povedati; tudi oči, ki so bile polne nenavadne blaženosti, so govorile isto: »Pil sem svoje vino in se ga slednjič napill!« A nenadoma je zaprl oči in krčevito okrenil glavo k zidu, desnica mu je omahnila in steklenica je padla na tla ter se razbila.

»Oče!« je kriknil sin in se pognal preko črepinj k mrliču.

LITERATURA NA PRELOMU

B. BORKO

V vojnem metežu, ki se čedalje bolj razprostira po naši celini in kakor pošastna povodenj podmleva vse, kar mu stoji na poti, so ugibanja o bodočnosti samo medla fantazijska igra. Manj kakor kdajkoli v zgodovini dopuščajo dogodki, ki se s silovito naglico razvijajo na tleh vojnih konfliktov, lahkotno ocenjevanje in ceneno tolažbo. Nedotaknjena od dvoma ostaja za sedaj samo ena misel: da gre za sekularne odločitve. Zopet enkrat so evropski narodi vrgli v blazno vojno igro vse, kar imajo. »Bes hitrosti«, ki ga je povzročila sodobna tehnika, je napolnil vse javno življenje z dinamiko, kakor je človeštvo še ni poznalo. Zaverovani v zgodovinske nalike, ki pa ne povedo nič trdnega o sedanjih in bodočih zgodovinskih procesih, katerih vsak se odigrava v drugem času in prostoru; zaprepaščeni in zbegani na razvalinah tolikih svojih iluzij, mislimo na viharje ob prelomu srednjega veka v novi vek. Čitankarsko utemeljitev tega preloma, češ da sta ga povzročili iznajdbi smodnika in tiska, pa odkritje Amerike, nadomeščamo v razlagi našega časa z osvojevanjem zračnega prostora, z iznajdbo letala in njegovega živčnega zaveznika radia.

Če najnovejše podmene spravljajo potrese v vzročne zveze s tekočimi plastmi v zemeljski notranjosti, utegne biti podobno tudi s socialnimi potresi, ki prihajajo iz dinamične sile neustaljenih, neizčiščenih in etično neobvladanih, morda še neobvladljivih plasti v socialnem prostoru. Ne religiozni vplivi, zlasti še skoraj dvatisočletni vpliv krščanstva, in še manj filozofija s kategoričnim imperativom in z vsemi svojimi normativnimi nauki, niso mogli obvladati niti vodilnih plasti človeške »tekoče mase« in ji vsiliti vsaj v poglavitnih etičnih točkah tisto trdnost, ki bi jo potrebovalo človeško sožitje zlasti v dobi tolikšnega tehničnega razmaha.

Na potresnih tleh današnje civilizacije skoraj ni več temeljne vrednote, ki bi mogla ostati nepremično na svojem mestu. Povsod so današnje zanikajoče in rušilne sile, ki so morda samo konstruktivne sile neznanega bodočega dne, postavile neizbrisne vprašaje, tolikaj mučne ljudem, ki so verovali v stari svet. V razdobju med dvema velikima vojnama, ki sta se z današnjega zrelišča strnili v eno samo, z dvajsetletno pavzo, tako

polno iluzij, — v tem razdobju smo mnogo besedičili o prevrednotenju vrednot. Šele danes vstopa ta proces v odločilno fazo ob najhujši zmedi evropskega intelektualnega sveta, ki čuti, da se je večina včerajšnjih »realnih« spoznav in »trdnih« verovanj spremenila v sanjsko liriko. Apokaliptična burja besni v velikem delu Evrope in zakriva naše poglede. V nji frfotajo raztrgane papirnate zastave povojnega evropskega intelektualizma in njegovih demokratičnih programov. Z nezaslišno hitrostjo se starajo ljudje, bežne ideje in nove knjige. Marsikaj, kar je bilo res včeraj, utegne imeti komaj še zrno resnice danes. Ta relativnost in dinamičnost je najhujše prokletstvo dobe, ki je zavrgla vero v Absolutno in ki je spiritualne resnice izenačila s »prirodnimi dejstvi«.

Vprašanje bodočega sveta je vedno zanimalo tudi literaturo. V vseh prelomnih dobah so bili prav pesniški geniji tisti, ki so skušali intuitivno dogledati obrise prihajajočega sveta. Resnična poezija se ni nikdar, niti tedaj, ko je hotela biti mrzlo zrcalo stvarnosti, popolnoma in nepreklicno odrekla svetlemu stremljenju, da bi na svojih obzorjih naznanjala zarje bodočih juter. Njeno tipanje v meglah in zmedah časa ni bilo nikdar docela brezuspešno, kakor bi se zdelo »realnim« ljudem, ki gledajo zviška na poete. Branko Lazarević je ondan v oceni Radičine »Agonije Evrope« dobro pripomnil, da so mnogi veliki evropski duhovi, filozofi, znanstveniki in umetniki — torej »ljudje fantazije«, vsaj v glavnem dogledali krizo civilizacije in nje nujno poostritev v novo svetovno vojno. Skoraj vsi »realno«, nefantazijsko misleči ljudje, opazovalci in celo vodilni igralci na odru evropske politike — državniki — so se dali presenetiti z razvojem evropske politične tragedije. Politiki so igrali svojo igro, kakor da bi šlo v tekmi nacionalnih egoizmov in imperialističnih stremljenj samo za kabinetne in prestižne spletke starega diplomatskega stila. Medtem so pesniki in filozofi intuitivno zaznavali viharje, ki so prihajali ali ki še čakajo za krvavimi obzorji naših naglo drvečih dni.

Danes, ko je vse vrženo v vojno igro, ki je igra moči in nepreračunljivih naključij, stoje tudi »fantazijsko misleči ljudje« zbegano na valujočih tleh potresnega časa in zaman upirajo poglede skozi metež in vihar. Vsi, ki so poprej vidovito čutili, da se bliža kriza zapadne civilizacije svojemu tragičnemu višku in vekovitemu prelomu, se v tem času odpovedujejo skušnjavam prerokovanj in fantazijskih napovedi. Sedaj so na delu vojni besi, ki jih je današnja civilizacija sama vzgojila na svojih prsih. Treba je počakati, kako se bo odločila nezaslišna borba za moč, za novo civilizacijo, za novo Evropo. Najbolj verjetno se zdi samo to, da po sedanjem viharju ne bo več premnogih reči, ki so bile nekaterim plastem visoke vrednote, drugim pa zaničevanja vredno napotje. Na evropskem obzorju se kažejo obrisi velikih imperijev, ki bodo združili celo vrsto narodnih usod. V ogorčeni borbi obeh taborov gre že sedaj samo za obliko bodočega reda

na naši stari celini. Katere revolucionarne ideje utegnejo postati razvojni kvas novih kultur, tega ni mogoče zatrdno reči, dokler se ne ustalijo sami temelji. Tavamo v mraku kakor Hamlet, ki išče onstransko senco svojega očeta in skuša razvozlati skrivnost njegovega pogina. Ta naš oče je stari svet, kakor ga je izoblikovalo evropsko človeštvo skozi vekove svojega miselnega razvoja. Njegove osnove: grška koncepcija kulture, rimsko pravo, krščanski zakon človeške enakovrednosti, ljubezni do bližnjega, usmiljenja in dobrote, Descartesov racionalizem s kontrolo ratia nad voljo in nagoni, renesančni ideal, ki mu je človek merilo vsega zemeljskega, kvalitativna in kvantitativna civilizacija, načelo duhovne svobode in strpnosti, vse to in še mnogo drugega so nove sile obdale s tolikimi vprašaji, kakor še nikdar, odkar so se pojavile največje vrednote sedanjega sveta.

V tem času nastopajo tudi za literaturo težke preizkušnje. Sedanji metež bo odplaval vse, kar je kje prelahkega, nezakoreninjenega, življenjsko brezkrvnega, zgolj papirnatega. Upihnil bo sleherno slabotno luč in dal sijati samo večnim zvezdam nad nami. V maju letošnjega leta, v dneh, ko so prihajale vesti o najhujših bitkah na Sommi in Aisni, je francoski literarni kritik Edmond Jaloux napisal v članku »Après une lecture de Rivarol« (Les Nouvelles Littéraires, 25. maja 1940.) nekatere misli o literaturi v sedanjem prelomnem času. Pravi, da je treba čestitati vsem pisateljem, ki so tudi v teh vojnih mesecih izdali in spisali svoje knjige: samo zupanje v življenje vzdržuje življenje in samo dejalnost uničuje načela smrti, ki nas obdajajo z vseh strani. »Toda treba je priznati«, pravi dalje, »da so mnoge med temi knjigami že sedaj nečitljive. Razdobje 1918—1938 je ustvarilo številne mode; morda jih ni bilo še nikdar toliko, nemara ni še nikdar izšlo toliko del, ki se ne odnašajo na nič življenjskega, kvečjemu na kakšno begotno strujo, ki lahko impresionira samo nekaj mladih ljudi. Ni mogoče reči, da bi v celoti to razdobje ne bilo bogato in rodovitno, kakor vsa tista, ki so bila pred njim. Toda malo jih je, ki bi bila zapustila toliko mrtvo-rojenih del. Res pa je: če začnemo prebirati drugovrstno literaturo romantikov ali manj pomembne pisatelje Drugega cesarstva, moramo poraženi ugotoviti, da je premnogo ljudi delalo zato, da ostanejo za njimi strani, na katerih, — kakor se zdi — ni bilo prav nič napisano. Čitaš poglavje, pa še eno poglavje in imaš občutek, da samo obračaš liste belega papirja«. Jaloux se zavzema za vrnitev francoske literature k njenim tradicijam, na njene vekovite temelje. V nadaljnjem pravi, da so tudi literatje prispevali svoj delež k tistemu splošnemu nastrojenju, ki ga dobro imenuje »une grisérie légère, un étourdissement« in iz katerega se duhovna Francija drami šele ob novem bobnenju topov. »Vojna l. 1918 bi nam bila morala kljub navidezному končnemu uspehu naložiti strožjo koncepcijo sveta, dati nam večjo zavest naših dolžnosti in naše odgovornosti...«

To, kar je zamudila literatura v pavzi med dvema dejanjema velike tragedije dvajsetega stoletja, bo morala plačati v bližji bodočnosti, ki bo sploh kruto maščevala zamujene prilike in neizkoriščene možnosti več ko dvajsetletnega premirja. Nič ne vemo, kakšna nova obzorja se utegnejo odpreti besedni umetnosti po tragičnem metežu, ki bo nagrnil ogromno snovi. Slutimo samo, da se bo moralo pesniško stvarjanje temeljito zvezati z življenjem in obenem prevzeti mnogo večjo odgovornost za človeške ideale, ki brez njih ne bo mogoče nobeno drugo socialno življenje, razen do dna ponižanega življenja človeških čred v popolnoma zmehanizirani Državi — božanstvu. Tak padeč pa se nam ne zdi več mogoč.

Sredi svetovne vojne 1914 — 1918 je češki kritik F. X. Šalda razmišljal o odnosu literature do vojne, posebej še o smislu tako zvane »vojne literature«. V svojem članku »Poznámky o literatuře válečné« je napisal, da literatura ne more vojne zamolčati, marveč jo mora premagati, napraviti iz njene nižave izhodišče za vedno višje planinske linije, za podnožja duhovnega Mont Blanca ali Ararata. Vojna je najstrahotnejša disonanca, kar jih je kdaj bilo danih: sam spor, prepir, razvrat, zanikanje. Toda kaj je tvorba? — se vprašuje Šalda. »Premagovanje disonanc, njih predelava v harmonijo, njih premostitev in povzdiga v sfero višje enote.« Ko prebiramo danes te opazke, se ne moremo ubraniti vtisku, kako idilično je utegnulo biti zatišje, v katerem so mogle nastati misli o predelavi vojnih disonanc v duhovno harmonijo. Vojni metež, ki je začel sedaj besneti na naši celini, ne bo odkupil svojega konca s cenenimi uspehi. Njegove posledice bodo nedvomno mnogo težje, čeprav še ne vemo, kakšen bo novi svet, ki bo vstal nad razvalinami premnogih starih vrednot. Sredi vojne 1914 — 1918, najsi je bila po sodbi Šaldovega rojaka »svetovna revolucija«, je še bilo mogoče filozofirati o izpremembah človeških disonanc v bodoče harmonije. Danes čutimo, da imajo te disonance globlji in tragičnejši smisel: gre za osnovne oblike bodoče civilizacije, ne le za izpremembo sistemov in režimov. V sedanjem svetu ne bo prej resničnega miru, dokler se ne najdejo oblike, ki bodo znova utrdile razmajane socialne, gospodarske, psihološke, moralne in idejne, šele v zadnji meri čisto politične temelje sožitja narodov in vseh drugih občestev.

Koliko bo pri tem sodelovala literatura prav kakor vse druge umetnosti, tega ni mogoče dohledati že v sedanjem metežu. Nedvomno je, da ne bo mogla nobena bodoča družba pogrešati resničnih genijev, kakor je tudi nedvomno, da je že sedaj postalo brezupno mrtvih vse polno še včeraj navidezno živih stvaritev. Za vse, ki bodo ostali po metežu, bo silno zrasla odgovornost. Delo obnove na še neznanih temeljih ne bo trpelo tistih psihično manjvrednih »umetnikov«, ki so v premirju 1918 — 1939 okužili duhovni svet s tolikimi mrtvorojenčki.

Konec maja 1940.